

A fa jade lati inu *Àwọn Èkọ àti Ìṣe Bíbélì Látí ọdún 100 sí ọdún 1500 AD.* "Kí í ṣe apá kan nínú èsìn kan ló dára bí òmíràn"

Àwọn onímò nípa ẹ̀dá èniyàn

Erasmus (1466 – 1536)

Erasmus jé "òmòwé [ẹ̀dá èniyàn] ará Netherlands àti akẹ̀kọ̀ tó ní ìmò tó yàtò. Ó ṣe àtúnṣe àwọn iwádíí lórí àwọn Bàbá Ìjọ tí ó mú kí ìtàn ìṣáájú kúrò nínú ìlànà Májèmú Tuntun wà. Ó tún ṣe àtúnṣe Májèmú Tuntun ti Gíríki àkọ̀kọ̀ tí a tẹ̀ jade, ó sì tú àṣírí àìtò Vulgate Látìnì tí a ti lò gégé bí iwé mímọ̀ nínú àwọn ìjọ Kátólíkì látí ìgbà Jerome. Bó tilẹ̀ jé pé Erasmus lo ẹ̀gàn gidigidi nínú àrìwísí rẹ̀ sí ìjọ Kátólíkì, kò ṣe ìfilólẹ̀ ètò àtúnṣe tó lágbára. Ṣùgbọ̀n, ó pèsè ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ohun èlò tí àwọn ọ̀kúnrin míràn lò. A ti sọ pé Erasmus gbé ẹ̀yin tí Luther fọ̀ kalẹ̀." Ìjọba Ayérayé, FW Mattox, ojú iwé 229

Machiavelli (1469 – 1527)

"Ìmò-ẹ̀dá èniyàn ní ipèkun jé ìṣe Machiavelli tí àkọ̀lẹ̀ rẹ̀ n jé Ọmọ-aládé. Nínú iwé ìtọ̀ni yí, ó sọ pé:

- a. Ọmọ-aládé tí ó ṣe àṣeyọ́rì gbọ̀dọ̀ fi gbogbo èrò èsìn àti iwà rere sílẹ̀.
- b. Ó yẹ kí ó fara hàn gégé bí ẹ̀lèsìn, kí ó sì lo ẹ̀tàn ní àkókò kan náà.
- c. Ó lè jé aláilàáánú nígbà tí ó bá yẹ.
- d. Ìlànà iwà rere méjì ló máa wà - ọ̀kan fún ọmọ aládé àti òmíràn fún orílẹ̀-èdè náà.
- e. Ọmọ-alade gbọ̀dọ̀ gbékèlẹ̀ àwọn èniyàn nítorí wọn jé aláimoore, aláibáramu, ẹ̀lẹ̀tàn àti olójúkòkòrò.
- f. Nítorí náà, ọmọ-aládé kò gbọ̀dọ̀ ka ara rẹ̀ sí ẹ̀ni tí ó ní látí mú ìlérí tí ó ti ṣe fún àwọn èniyàn ṣe.
- g. Ó tẹnu mọ ọn pé ìjọba ni agbára tó ga jùlọ, a sì gbọ̀dọ̀ ṣe é kí a sì mú un lágbára. Nínú ẹ̀yí, ó gbé ìlànà ìjọba alágbára kalẹ̀. ... Mussolini kọ iwé àròkọ̀ fún oyè rẹ̀ lórí 'Àwọn Èrò Ológun ti Machiavelli'." Ìjọba Àìlòpin, FW Mattox, ojú iwé 236

Ìmò-ẹ̀dá-èniyàn àti/tàbí Àwọn Onímò-ẹ̀dá-èniyàn

Àwọn onímò nípa ẹ̀dá èniyàn ti bẹ̀rẹ̀ ní ọ̀pọ̀ ọ̀gọ̀rùn-ún ọdún ṣáájú àtúnṣe.

Ìmò ẹ̀dá èniyàn ní ilẹ̀ Gíríki

Àwọn onísìn pantheist ti ọ̀rúndún kẹfà ṣáájú Sànmáni Kristẹni (ẹ̀ni tí ó gbàgbọ̀ nínú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀lọ̀run) Thales ti Miletus àti Xenophanes ti Colophon pèsè ọ̀nà fún ìrònú ẹ̀dá èniyàn ti Gíríki léyìn náà. Wọn ka Thales sí ẹ̀ni tí ó ṣẹ̀dá ọ̀rò náà "Mọ ara rẹ̀". Xenophanes kò látí dá àwọn ọ̀lọ̀run ìgbà ayé rẹ̀ mọ̀, wọn sì pa àtọ̀runwá mọ̀ fún ìlànà ìṣọ̀kan ní àgbáyé. ... Àwọn ará Ionian Gíríki wònyí ni àwọn onírònú àkọ̀kọ̀ tí wọn gbà pé ìṣẹ̀dá wà látí kẹ̀kọ̀ ọ̀tọ̀ sí ẹ̀yíkẹ́yíí tí a sọ pé ó jé ti ẹ̀dá. ... Ní ọ̀rúndún kẹta ṣáájú Sànmáni Kristẹni, Epicurus di mímọ̀ fún ọ̀rò kúkúrun rẹ̀ nípa ìṣòro ibi, àìní ìgbàgbọ̀ nínú ìgbésí ayé léyìn ikú, àti àwọn ọ̀nà tí èniyàn gbà látí dé àṣeyọ́rì eudaimonia (ìtumọ̀ Gíríki ayọ̀).

Iwà ẹ̀dá èniyàn ìgbàni ní Èṣíà

Ìmò ọ̀gbọ̀n orí tí èniyàn dá lórí tí ó kọ agbára ẹ̀dá àti ẹ̀mí àìníyèméjì sí agbára ẹ̀dá ni a lè rí nínú:

a.) 1000 BCE ninu eto Lokayata ti imoye India (iyèméjì imoye ati aibikita esin)

b.) Ọ̀rúndún kẹfà BCE nínú èsìn Taois (ètò iwà rere sí àwọn Confucian)

c.) Bákan náà ní ọ̀rúndún kẹfà ṣáájú kí ó tó di pé wọn ṣe é, Gautama Buddha, níwọn ìgbà tí ọ̀kàn tàbí ohunkóhun tó jé ti ọ̀kàn kò lè wà ní tòótọ̀ àti ní òtítọ̀, èrò náà ni pé ọ̀kàn yóò wà láàyè tí tí láé léyìn náà.

àwọn òhàkòwé. Lẹ́yìn ìṣubú Ilẹ̀ Ọba Byzantine ní ọdún 1453, àwọn asásàlá mú àwọn iwé àfọwọkọ Gírííkì wá, kí ẹ se ti Plato àti Aristotle nikan, ẹ̀gbọ́n ti àwọn Ìhìnṣere Kristẹ̀ni pẹ̀lú, tí kò sí ní Latin West tẹ̀lẹ̀.

Lẹ́yìn ọdún 1517, nígbà tí ihùmò tuntun ti itẹ̀wé mú kí àwọn iwé wònyí wà nílẹ̀, onímò nípa ẹ̀dá èniyàn ará Netherlands, Erasmus, ẹni tí ó ti kẹ̀kọ̀ ẹ̀dè Gírííkì ní ilẹ̀ itẹ̀wé Aldus Manutius ní Venetian, bẹ̀rẹ̀ iwádií ìmò nípa àwọn iwé Ìhìnṣere [tí ó gbé ìrísí àti ìtumò kalẹ̀ nínú ìṣàfihàn ẹ̀dè, tí ó ní so ìmò ẹ̀dè àti ẹ̀kọ̀ iwé pọ̀], tí ó ní fi àwọn ìtumò ẹ̀dè Gírííkì wéra pẹ̀lú ìtumò Látìn wọn pẹ̀lú ẹ̀rò látí ẹ̀túnṣe àwọn àṣiṣe àti àidọgba nínú àwọn ìtumò ikẹ̀yìn. Erasmus, pẹ̀lú onímò nípa ẹ̀dá èniyàn ará Faransé Jacques Lefèvre d'Étaples, bẹ̀rẹ̀ sí í ẹ se àwọn ìtumò tuntun, tí ó ní fi ìpilẹ̀ lélé̀ fún Àtúnṣe Protestant. Látí ìgbà náà lọ, ìmò nípa ẹ̀dá èniyàn ti Renaissance, pàápàá jùlọ̀ ní Àríwá Germany, bẹ̀rẹ̀ sí í ẹ̀nìyàn nípa ìsìn, nígbà tí ìmò nípa ẹ̀dá èniyàn ará Italy àti Faransé pọ̀kàn pọ̀ sí í lórí ìmò ẹ̀kọ̀ àti ìmò nípa àwọn onímò nípa ẹ̀dá tí a kọ̀ sí àwùjọ̀ àwọn onímò nípa ẹ̀dá, tí ó ní fi itara yera fún àwọn kókó tí ó lè bí àwọn aláṣe oníwà ipá nínú tàbí ẹ̀yí tí a lè rí gégé bí ohun tí ó lè ba ìgbàgbọ̀ jẹ. wikipedia.org/wiki/Humanism

Àwọn àbájáde ti ìgbimò èniyàn Renaissance

Ìlànà ìfọ̀rọ̀wé̀rọ̀ ìpolówó (látí orisun rẹ̀) náà ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àhàfààní. Àwọn onímò nípa ẹ̀dá èniyàn sáàbà máa ní tako àwọn onímò ọ̀gbọ́n ẹ̀rò ti ìṣípáyá Scholasticism tẹ̀lẹ̀, àwọn "omọ̀ ilẹ̀-ẹ̀kọ̀" ti àwọn yunifásítì ti Ítálì, Paris, Oxford àti ibòmíràn. Ọ̀nà tí àwọn ọ̀mọ̀wé gbà látí inú ìbáṣepọ̀ wọn pẹ̀lú ìmò sáyẹ̀nsì àti ìmò ọ̀gbọ́n ẹ̀rò ti àwọn Gírííkì àtíjọ̀ àti àwọn ará Lárúbáwá ìgbàani látí gbìyànjú látí so ẹ̀rò Aristotle pọ̀ mọ̀ ẹ̀sìn Kátólíkì. Ẹ̀gbọ́n wọn kò bá àwọn iwé ikòwé, itàn àti àṣà ìgbàani mííràn mu.

wikipedia.org/wiki/Renaissance_humanism

Àtún-wá rí àwọn iwé àfọwọkọ àtíjọ̀ mú ìmò tó jinlẹ̀ àti tó péye wá nípa àwọn ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ ìmò ọ̀gbọ́n orí ìgbàani bí Epicurus, àti Neoplatonism, tí ọ̀gbọ́n àwọn abòrìṣà, gégé bí àwọn baba Ẹ̀dòṣì àtíjọ̀, máa ní ronú pé, ní àkókọ̀, wọn máa ní wá látí inú ìfihàn àtẹ̀runwá, wọn sì máa ní yí padà sí ìgbésí ayé iwà rere Kristẹ̀ni.

(en.wikipedia.org/wiki/Ìmò_Èniyàn)

Nípa títún àfiyèsí sí àwọn iwé iwé, itàn, ọ̀rò síso, àti ẹ̀kọ̀ ìsìn wònyen, ìmò ẹ̀dá èniyàn ti Renaissance yí itọ̀sọ̀nà àṣà àti ìmò ti Yúróòpù padà gidigidi. Nínú ìmò ọ̀gbọ́n orí, àwọn onímò nípa ẹ̀dá èniyàn ti Renaissance sáàbà máa ní fi àfiyèsí púpọ̀ sí àwọn ìjírò̀rò Plato, dípò sí àwọn iwé Aristotelian.

wikipedia.org/wiki/Renaissance_humanism

Mímọ̀ àwọn iwé ìmò-ẹ̀rọ̀ Gírííkì àti Róòmù dáadàa tún ní ipa lórí ìdàgbàsókè ìmò-ẹ̀rọ̀ ilẹ̀ Yúróòpù níbí tí Platonism (ẹ̀kọ̀ nípa àwọn ìrísí àti àwọn ohun tí ó jọ̀ ti àwọn ohun ìrísí) dúró ní itako ìfọ̀kànsí Aristotelian (ìkẹ̀kọ̀ tàbí ẹ̀kọ̀ nípa ìrísí àti ète) lórí àwọn ohun ìní tí a lè rí nínú ayé tí a lè rí.[33] Ẹ̀gbọ́n àwọn onímò nípa ẹ̀dá èniyàn ti Renaissance, tí wọn kà ara wọn sí ẹni tí ó ní mú ọ̀go àti ọ̀lá ìgbàani padà bọ̀ sípò, kò ní ìfẹ̀ sí ìṣẹ̀dá tuntun nínú ìmò-ẹ̀rọ̀. Síbẹ̀síbẹ̀, ní àárín sí ìparí ọ̀rúndún 16, àní àwọn yunifásítì pàápàá, bó tilẹ̀ jẹ̀ pé Scholasticism ẹ̀ ní ẹ̀kọ̀so wọn (ìpinnu àìgbọ̀ra-ẹ̀ni-yé nípasẹ̀ ìjírò̀rò ọ̀gbọ́n), bẹ̀rẹ̀ sí í béèrè pé kí a ka Aristotle nínú àwọn iwé tí ó péye tí a ẹ̀túnṣe gégé bí ìlànà ìmò-ẹ̀rọ̀ Renaissance, ẹ̀yí sì ní gbé ìpele kalẹ̀ fún ijà Galileo pẹ̀lú àwọn iwà Scholasticism tí ó ti kojá.

Ọ̀rúndún kọ̀kàndínlógún àti ogún

Nígbà mííràn, a máa ní pe gbólóhùn náà "ẹ̀sìn aráyé" látí ọ̀dọ̀ Baba Olùdásílẹ̀ Amé́ríkà, Thomas Paine, bó tilẹ̀ jẹ̀ pé a kò tì fi ẹ̀rì rẹ̀ hàn nínú àwọn iwé rẹ̀ tó wà láàyè. Thomas Paine pe ara rẹ̀ ní onímò nípa ìfẹ̀ ọ̀kàn, ọ̀rò kan tó so ẹ̀dè Gírííkì pọ̀ mọ̀ "Ọ̀lọ̀run", "ifẹ̀," àti "èniyàn", ó sì ní fi hàn pé

Bó tilẹ̀ jẹ́ pé ó gbàgbọ̀ pé ọgbọ́n kan wà ní àgbáyé, ó kò gbogbo àwọn ẹ̀tọ̀ ìsìn tó wà, pàápàá jùlọ̀ àwọn ẹ̀tọ̀ iyanu, ti ìṣáájú àti ti ìgbàlà. Ẹgbé Theophilanthropy ti Parisian lo ìwé Paine, Age of Reason (1793), láti fi ẹ̀gàn bá ìwé mímọ̀ mu pèlú ẹ̀gàn Voltairean “láti tú àṣírí àìlọ́yè ẹ̀kọ̀ ìsìn kan tí a kọ̀ sórí àkójọ̀ ìtàn àròṣọ̀ Levantine tí kò báramu.” Ní ọ̀rúndún kọ̀kàndínlógún, Ludwig Feuerbach ti Hegelians kòwé pé (“Èniyàn jẹ́ ọ̀lórún sí èniyàn” tàbí “ọ̀lórún kò jẹ́ nṣkan kan [àfi] èniyàn sí ara rẹ̀”).

Àwọn olùfowósí àkókó ti Ìwé Ìròyìn Humanist Manifesto Kííní ti ọ̀dún 1933, kéde ara wọn gégé bí onímò nípa ẹ̀sìn. Nítorí àìlèṣe àwọn ẹ̀sìn ibílẹ̀ láti tẹ̀ àìní ọ̀jọ̀ wọn lórún, àwọn olùfowósí ọ̀dún 1933 kéde pé ó jẹ́ pàtàkì láti gbé ẹ̀sìn kan kalẹ̀ tí ó jẹ́ agbára alágbára láti bá àìní ọ̀jọ̀ náà mu. Láti ìgbà náà, wọn kọ̀ ìwé Ìròyìn méjì mìíràn láti rọ̀pò èyí àkókó.

Nínú ìwé ìṣáájú ìwé Humanist Manifesto II, àwọn ònṣọ̀wé Paul Kurtz àti Edwin H. Wilson (1973) fidí múlẹ̀ pé ìgbàgbọ̀ àti ìmò ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì fún ìran ìrètí fún ọ̀jọ̀ iwájú. Ìwé Ìfihàn Kejì tọ̀ka sí apá kan lórí ẹ̀sìn àti pé ẹ̀sìn ibílẹ̀ n ẹ̀ àìdáa sí aráyé. Ìwé Ìfihàn Kejì gbà pé àwọn ẹgbé wònyí jẹ́ ara ìmò ọgbọ́n orí wọn: ìmò sáyẹ̀nṣì, ìwà rere, tiwantiwa, ẹ̀sìn, àti ìmò nípa ẹ̀dá èniyàn Marx.

Ní ọ̀dún 1941, wọn ẹ̀tò Ẹgbé Àwọn Onímò-Ẹ̀dá ...

Ní ọ̀dún 2004, American Humanist Association, pèlú àwọn ẹgbé mìíràn tí wọn n ẹ̀jọ̀ fún àwọn aláìgbàgbọ̀, àwọn aláìgbàgbọ̀ nínú Ọ̀lórún, àti àwọn onírònú mìíràn, dara pọ̀ láti dá Secular Coalition for America sílẹ̀ èyí tí ó n gbèjà ìpínyà ijọ̀ àti ìjọ̀ba ní Washington, DC fún itẹ̀wọ̀gbà tó ga jùlọ̀ fún àwọn ará Amérikà tí kí í ẹ̀ onígbàgbọ̀. Olùdarí Àgbà ti Secular Coalition for America ni Sean Faircloth, aṣòfin ipínlẹ̀ láti Maine.

Àwọn Onímò nípa Ẹ̀dá Èniyàn Òde-Òní, bí Corliss Lamont tàbí Carl Sagan, gbà pé aráyé gbọ̀dọ̀ wá òtítọ̀ nípasẹ̀ ọgbọ́n àti ẹ̀rì tó dára jùlọ̀ tí a lè rí, wọn sì fowó sí iyéméjì sáyẹ̀nṣì àti ọ̀nà sáyẹ̀nṣì. Síbèsíbẹ̀, wọn sọ̀ pé ipinnu nípa ohun tó tọ̀ àti ohun tí kò tọ̀ gbọ̀dọ̀ dá lórí ire ẹ̀nìkòkọ̀kan àti ire gbogbogbòò. [iyẹn ni pé, kò sí àwọn ilàna tó péye.] Gégé bí ilàna ìwà rere, Ẹ̀dá Èniyàn kò ka àwọn ọ̀ràn bíi wíwà tàbí àìsí àwọn ẹ̀dá tí kò lè kú sí. Ẹ̀dá Èniyàn n bá ohun tí ó jẹ́ èniyàn ló.[9] Nítorí náà, kò sí àwọn ohun tó péye.

Ní ọ̀dún 1925, onímò ìṣirò àti onímò ọgbọ́n orí ará Gẹ̀ẹ̀sì Alfred North Whitehead kilò pé: “Àṣọ̀tẹ̀lẹ̀ Francis Bacon ti ẹ̀ báyií; àti pé èniyàn, tí ó máa n lá àlá nípa ara rẹ̀ gégé bí ẹ̀ni tí ó rẹ̀lẹ̀ díẹ̀ sí àwọn ángẹ̀lì nígbà mí, ti juwọ̀ sílẹ̀ láti di ìránṣẹ̀ àti ìránṣẹ̀ ìṣẹ̀dá. Ó ẹ̀ kù láti rí bóyá ọ̀ṣẹ̀rẹ̀ kan náà lè ẹ̀ ẹ̀ àwọn ẹ̀yà ara méjèjì.”[10] en.wikipedia.org/wiki/Humanism